

УДК 821.161.2-32

ДІАЛОГ ОСОБИСТОСТІ В ПОСТКОЛОНІАЛЬНІЙ КУЛЬТУРІ: ГОРИЗОНТИ ПЕРЕОРІЄНТАЦІЙ

Нікітіна Н.П.

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

У статті авторка на матеріалах малої жіночої прози кін. XX–поч. XXI ст. досліджує трагедію постколоніальної країни. Наголошується, що самотність сучасної людини викликана культурним відчуженням. У роботі оприаявлені культурні відмінності між попереднім поколінням радянської доби та молоддю. Досліджено більш складні моделі самотності людини. Виокремлені моделі унеможливають діалогізм буття, що стає загрозою для суспільства загалом.

Ключові слова: постколоніальна культура, діалог, сучасна жіноча новелістика, ідентичність, самотність, відчуження.

Актуальною для постімперської України, котра тільки-но починає процес деколоніалізації (не варто говорити про його масштаби), є реставрація понівеченої імперіалізм/колоніалізм національно-духовної системи, яка продовжує руйнацію засобами глобалізаційного кшталту та постмодерною космополітизацією. Науковці постколоніального метадискурсу (Е.Саїд [6], Г.Грабович [2], Г.Бгабга [1] тощо) усвідомлюють пріоритетність утвердження власної національної ідентичності, зруйнованої колоніальними режимами, збереження національної культури. Сучасна жіноча новелістика фіксує розпорошеність соціуму, де існують носії колоніальної спадщини, не здатні позбутися кодування цілою ідеологічною системою, і ті, які виховані поза ідеологічними чинниками доби незалежності, які й до сьогодні не витворилися в суспільстві, що стає загрозливою тенденцією існування людини.

Доба помежів'я на тлі постколоніальної дійсності характеризується також утратою тотально-ідеологічного тиску советської державної доктрини. Зазнавши в очах суспільства повної профанації, радянська ідеологія обернулася цілковитою інверсією, втратою пріоритетів суспільного буття. Проте окремі соціальні прошарки почувають себе носіями ідеологічної системи Радянського Союзу, ідеалізуючи в умовах всеохопної кризи минуле, не спрямовуючи зусиль на сприйняття й порозуміння з реальним сучасним. Інша частина населення посттоталітарної системи, а саме молоде покоління – це покоління, виховане за відсутності об'єднуючих сенсів, наявних ідеологем, здатних об'єднати в одну колективну ідентичність. Суспільство просякнуте фрагментарністю, аморфністю, розшарованістю, відсутністю надзавдань і не влаштовує допитливу молодь. З одного боку, ця ситуація залишає кожному свободу вибору і право рефлексувати індивідуалізовано. Але при безкінечному розгортанні такої ситуації виникає певний ризик: залежність від свідомості кожного індивіда окремо. Література, витворювана в часи кризи, впливає на реципієнта часом непередбачувано: «...закладає сумнів і підважує осмислений читачем порядок речей» [5, с. 113].

Культурний вимір самотності, як вважають деякі дослідники (Д.Рисмен, Е.Фромм [8]), можна знайти в певній формі переживань людини в сучасному світі. Цей тип переживань оприаявнює Еріх Фромм у класичному дослідженні «Втеча

від свободи» (Fromm, 1941). Науковець, прагнучи показати домінування соціального в характері сучасної людини, визнає, що ключем до розуміння людей нового типу є специфічне ставлення людини до світу. Сучасна особистість, за Фроммом, відчайдушно шукає смисл та цінності життя. Автор акцентує увагу на нестерпності почуття самотності та безсилля. На сьогодні самотність у культурному вимірі вкрай актуальна для постколоніальних держав і є надзвичайно поширеною і вельми впливовою на людину українського простору.

Людина, котра відчуває відрив від культурного спадку, який був частиною її життя і нині втрачений назавжди, відчувається в постколоніальному просторі глибоко самотньою, бо відбулася втрата всього того, що було органічною складовою Буття. Відчуження індивіда призводить до низки страждань, до катастрофи буттєвих смислів і в той же час, у деяких випадках, до прагнення знову віднайти основні ідеї, норми, переконання, цінності, що становлять успадковану частину життєвого простору особистості. На українську постколоніальну особистість 1990-х років накладається подвійний тягар на тлі стрімких індустріально-технократичних перетворень. Е. Фромм зауважував, що сучасна людина під тиском таких процесів відчуває безсилля й межову безнадію. Уявлення дослідника дозволили виокремити особливий тип самотності, що глибоко впливає на сучасне суспільство – це самотність у культурному вимірі. Такий тип самотності яскраво описаний у романі Германа Гессе «Степний вовк» (1929). Герой роману опинився між двома культурами, старою й новою, і символізує собою дилему багатьох сучасних українців, чия самотність викликана культурним відчуженням, стає нестерпною, бо нездатна вступити в діалогічні стосунки з кимось «Іншим», знайти участь в комусь іншому. У багатьох творах сучасної української жіночої новелістики висвітлюється тема культурної самотності, бо викликана вона стрімкими змінами в суспільних цінностях, утратою попередніх, десятиліттями нав'язуваних радянською тоталітарною системою, норм і правил поведінки, руйнацією зв'язку з власним культурним спадком. Культура (в її широкому розумінні), що вибудовується в технократичному глобалізаційному просторі, виявляється абсолютно неприйнятною для їх внутрішніх переконань і успадковано-нав'язаних

цінностей. Безмірна свобода, або точніше хаос перехідної (зламової) доби, поруйновані стереотипи, – все це деструктивно впливає на покоління, сформовані попередньою добою. На думку Я.Поліщука, подібний процес відбувається і з сучасною молоддю, яка не може знайти місце в культурі своєї країни. Трагедія постколоніальних країн, викликана культурним відчуженням, явище болюче й потребує розв'язання, на чому й зосереджена сучасна жіноча новелістика.

За твердженням Ф. Ніцше, людина не здатна сприймати дійсність опосередковано, вона керується винятково власним поглядом на навколишній світ. Очевидним є те, що ідеологічні чинники попередньої доби все-таки закріпилися на рівні кожного індивіда. На початку 1990-х років ХХ століття вельми популярним став термін «деідеологізація». Таким чином як суспільне життя, так і література, культура повинні були стати вільними від будь-якої ідеологічної функції. У «Просторі ідеологічного впливу» Я.Поліщук слушно зауважує: «Надаючи сенсу дійсності, ідеологія водночас моделює наші стосунки з навколишнім світом, допомагає людині освоїтися в ньому. Вона, таким чином, стає символічним образом світу, в котрому ми живемо» [5, с. 88]. Доба незалежності першочергово прагне позбутися впливу марксистської ідеології, на якій утримувався тоталітарний простір Радянського Союзу. Отже, одна ідеологічна модель витісняється іншою. Людина постколоніальної доби розпорошена культурним відчуженням доби іншої, яка ще не вибудувала нової ідеології. Це, по-перше, вражає носіїв попереднього культурного досвіду, а, по-друге, для певної частини молодого покоління стає неприйнятною відсутність нових цінностей. Культурна самотність таким чином уражає не тільки носіїв старого світогляду, а й молоде покоління.

Особливо гостро постає питання культурного відчуження в постколоніальних суспільствах, де носії попереднього культурного досвіду не можуть прийняти змін, що відбуваються, бо руйнуються норми, приписи, в колі яких не просто оберталася особистість, а які були визначальними, засадничими формами існування. На наш погляд, перший етап культурного відчуження українського ментального способу існування, заснованого на житті в малих гуртах, «спаяних теплом, сердешністю взаємин» [5, с. 87], відбувся в період колективізації, де значна частина селянської України зазнала не просто наступу на свідомість, а й фізичного знищення. У подальшому, вже на генетичному рівні, це стало початком перекодуванням української тожсамості. Певні наслідки культурного відчуження, що витворювалися в часи тоталітарного режиму – становлення Радянського Союзу, простежуємо в жіночій новелістиці кінця ХХ – початку ХХІ століть.

Наслідками геноцидів можна потрактувати долю кількох сільських жінок-приятельок із новели Г.Тарасюк «У вирій». Журавлівка – типове українське село, де після розвалу колгоспів – «радянського раю» – залишилося «три з чвертю механізатори новоствореної селянської спільки «Нива» та два фермери» [7, с. 211]. Традиційна ментальність українців порушена спочатку радянською владою, яка знищувала не тільки вітряки – власність Келиного діда і тата, міцних сільських господарів, котрі знали, що десять гек-

тарів і вітряк тримають їхні родини на цьому світі; знали, що прийшли у цей світ продовжувати рід і піднімати дітей на ноги. Батько не повернувся з Сибіру, зате «на свої гектари» пішки вернулася Келина мама, навіки посіявши в її душу недовіру і страх перед майбуттям: чи зможе вона так, як мама, повернутися пішки з Сибіру?! Відчуження від власного «Я» відбувається спочатку під тиском тоталітарної системи, а потім свідомо, через ментальний досвід, що породив страх.

Килина спочатку підсвідомо, внаслідок потужного наступу на нестійку дитячу психіку, замикається в собі, не здатна вступити в діалогічні стосунки зі світом, бо він їй чужий, викривлений. Її свідомість – це свідомість репресованої родини, яка перебувала у напередвизначеному ментально-гармонійному співіснуванні з природою у колі родини. Декодування культурою (антикультурою) провокує втечу, відхід «Я» не тільки від попереднього досвіду, а й від самих основ буття я-у-світі. Розірваність з «Я» унеможливорює діалогічні стосунки не тільки з «Іншим», а й із буттям як таким. Героїня замикається на собі, постійно ведучи внутрішній монолог, який є свідченням не-буття у світі. Відчуженість Килини від основ життєвого світу оприявнює космічний тип самотності (Т.Б. Джонсон).

Підсвідомий страх і недовіра перетворили Келю на вічного кріпака колгоспних гектарів і оселили в її душі відчуття самотності, у якій жінка не знається жодній зі своїх приятельок: «А Килинку ніхто нікуди не веде, не кличе, не відпарює у білій городській ванні її задубіле на колгоспних вітрах і сонці тіло, покручені роботою та ревматизмом старі кості» і тільки «в душі ворухиться прихований жаль на свою самотність» [7, с. 213]. Такою ж великою трудягою є Пестя, подруга Килини, яка виховала шістьох дітей, а «найгірше – не жалів її Іван, чоловік... Ото вже набідувалася подруженька дорога...» [7, с. 214]. Пестя, яку скупі характеризує Килина, несе подвійний тягар жіночої долі сільської жінки: тяжка робота на колгоспному полі, виховання і піклування про шістьох дітей і чоловіка, котрий існує окремо від жінки та дітей, свідомо відчужений від родини, бо на ньому позначився вичавлений родинний досвід на генетичному рівні.

Стисла лексема «набідувалася» містить смислове навантаження і підсумовує життя жінки-матері, яка не жила, а бідувала. Селянські діти віють світом у пошуках кращої долі, втікають від каторжної роботи, а на зиму забирають до себе спрацьованих і згорьованих матерів, щоб там, у містах, і поховати їх. І так по колу виштовхує село дітей жінок передпенсійного віку, «діти, які ще не зіп'ялися добре на ноги по тих містах, тому, щовихідних валом валили у село за торбами» [7, с. 211], щоб потім на зиму, «у вирій», відлетіли і їхні матері. Тому й щасливою «відлітає у вирій» Килина, не зазнавши земного щастя, не зреалізувавшись як матір, несучи тягар ментального гіркого досвіду українців, бо там «тепло і сонячно», а поряд будуть «веселі-веселі» молоді товаришки. Скупі однорідні члени речення «тепло і сонячно» свідчать про невибагливість героїні і відсутність у її земному бутті елементарних життєвих радощів, внутрішньої рівноваги.

Непереборна ситуація подій та фатальний вибір Килини на користь самотності та екзистен-

дійного жаху перед життям постає кодуванням на генетичному рівні. Тут «Я» трансцендентальне втрапило свій буттєвий осередок і залишилося чистою формою без змісту. Смерть життєвих смислів, що приходить у життя Килини зі смертю родини, знищеною тоталітарним режимом, є наслідком культурного відчуження, призводить до розщеплення структури я-в-світі. «Я» емпіричне за таких умов набуває фіктивної автономії: прагне чогось, але не знає чого, хоче щось робити, але не може. Інерційний рух призводить Килину до абсолютного відчуження від буття: стаючи з кожним кроком ще більш відчуженою, жінка відкриває перед собою перспективу онтологічної порожнечі смерті.

Очевидно, що Г.Тарасюк, відтворюючи життя своєї героїні, прагне усвідомити й пояснити трагедію української людини, пов'язуючи її із загибеллю ментального досвіду, перерваністю родинних зв'язків, нищенням (не стільки у фізичному вимірі, скільки в духовному) власного особистісного світу, що в подальшому провокує самовідчуження від Буття, Бога, Природи.

Яскравою ілюстрацією культурної самотності, коли людина відчуває, що нова культура несумісна з її внутрішнім світоглядом, є творчість Є.Кононенко. У новелі «Останній розділ перед епілогом» в одній київській квартирі уживаються носії різних культурних ідеологій: голова родини – мадам Констанція, пенсіонерка, її дочка Вікторія та онуки Лора та Павлик. Для Констанції час, у якому вона живе, характеризується такими лексемами: «який божевільний час», «який ненормальний час», «усе шкереберть», «час, що виявився таким нестерпним для нашого покоління», «а світ і правда страшний», «існувати в цьому світі», «життя паскудне» [4, с. 17-37]. Хоча «у кожного в житті були найкращі роки» [4, с. 22], Констанція не може прийняти нову модель життя, а з сумом, нудьгою та ностальгією згадує впорядкованість та відчуття свободи. «Ні до того, ні по тому, не було такого відчуття свободи, як тоді, в НДІ Гіпробудсільгосптехніки. Час летів швидко й радісно. Квітли і облітали дерева, достигали яблука в інститутському саду, шуміли осінні зливи, за тишино булькотів електрочайник чи кавоварка» [4, с. 23]. Абсолютна гармонія внутрішнього й зовнішнього життя. Під час телефонної розмови з подругою з колишнього щасливого життя, Людмилою Олегівною, намалюється дійсна реальність, яка стає присудом часові: «Нічого хорошого! Жити не хочеться! Всі в бігах...» [4, с. 23].

Культурні відмінності між дочкою, онукою та мадам Констанцією зруйнували соціальні та міжособистісні зв'язки, що дозволяє зробити висновки про виникнення більш складної моделі самотності, ніж у звичайних родинах, де існує так званий «розрив поколінь». У цьому випадку культурна самотність тільки сприяє загостренню переживань самотності в соціальному та міжособистісному вимірах. Відбувається абсолютна неможливість самоідентифікації у новій реальності і відсутність діалогічних стосунків із самим часом. Навзаєм відбувається діалог із минулим, якими є стосунки колег і подруг, Констанції та Людмили Олегівни. Страждання героїні, коли «жити не хочеться», відбувається в оточенні родини, але абсолютно іншою, вкрай загостреною,

є самотність її подруги. Культурне відчуження тут поглиблюється соціальним. «Соціальне», в сенсі системи нормативних значень, що впливають на дії суб'єкта, часто асоціюється з європейською традицією в соціології, що представлена М. Вебером та Е. Дюркгеймом. У такому широкому значенні соціальна самотність виявляється включеною в категорію культури. У такому типі самотності людина почувається зайвою, неоціненою, виключеною з життя. Такою постає перед нами Людмила Олегівна, яку покинув син, викреслив із життя, бо сам намагається пристосуватися і вижити в нових умовах – виїхав на заробітки. Накладається ще одна, найбільша антропологічна криза сучасності – поєднання багатства й бідності: «А я третій день на окропі з сухарями!» [4, с. 23] – буденно констатує героїня.

Попередження Дж.Хоманса, що прозвучало всередині ХХ століття, актуальне для українського соціуму і сьогодні: «Цивілізація, що заради прогресу та зростання, руйнує малі групи, зробить людей самотніми і нещасними» [9, с. 457]. Обидві героїні не здатні протистояти соціальній деструкції, стрімким цивілізаційним наступам, тому й живуть на межі суспільства, яке не спроможне на діалогічні стосунки із зайвими людьми. Таким чином унеможлиблюється діалог культур, а єдине, що утримує на межі обох героїнь, – цінності попередньої доби і можливість діалогу в замкненому колі попереднього культурного досвіду, діалогу з минулим.

Прагне асимілюватися в новий час Степан – колега і велике кохання минулого життя мадам Констанції. Семантичне навантаження містить у собі вже прізвище героя – Широкий. «Він вважався хорошим хлопцем, що піде за друга і у вогонь, і у воду» [4, с. 26], але не мав квартири, був бездомним. Власне кажучи, і в попередньому житті він не мав отого, одного атрибута – квартири в престижному районі міста, щоб велике кохання з Констанцією переросло у велику сім'ю. Всі три герої-колеги з минулого життя об'єднані у сьогоденні одним риторичним запитанням: «Які можуть бути справи в цій країні для нас усіх?» [4, с. 26]. Для Степана дійсність – це змагання з життям. На погляд Людмили, яку Широкий пригостив шинкою, оселедцем та качкою, «Стюпка вибився в круті» [4, с. 25]. Але його діяльність – це тільки зовнішні стосунки з часом. Степан ганяє старі автомобілі з Польщі, а там «вбити справді можуть, навіть за стару машину» [4, с. 35]. Все те, що було цінностями в тому, попередньому, часі, не варте нічого: «І як ти можеш існувати в цьому світі? Ти завжди був таким порядним, таким чесним, і от наприкінці життя зайнявся бозна-чим» [4, с. 35] – обурюється Констанція, яка визначила для себе нове життя як епілог. Для Степана – це «останній розділ перед епілогом» [4, с. 35]. Життя і Степана, і комсорга Мишка, який торгує целофановими пакетами на Володимирському ринку, – це спроба втечі від соціальної самотності, спроба бути включеним у натовп. Д.Рісмен у праці «Самотній натовп» (1950) зауважував, що терор самотності пом'якшується тоді, коли особистість прямо й опосередковано стає частиною натовпу. Образи Степана і Мишка увиразнюють цю концепцію дослідника: індивід прагне бути «в натовпі», але більше переймається власною ідентичністю та статусом.

Людмила Олегівна та Констанція, за Е.Фроммом, навпаки, відчайдушно шукають зміст і цінності життя, але, на жаль, не знаходять, бо не спроможні діалогізувати з часом у силу різних особистісних обставин, і тому окреслюють власне життя як епілог.

Кожний з героїв новели Є.Кононенко уособлює різні виміри самотності в постколоніальному просторі України. Полярні фактори суспільного життя ще більше унаочнюють поширення самотності людини у світі, що стає загрозою для суспільства загалом. Герої або зовсім відмежовуються від часу, або, вступаючи в діалогічні стосунки з ним, прагнуть бути включеними в суспільство, але розпорошеність, неймовірна за масштабами соціалізація, розпад традицій і втрата попередніх цінностей, відсутність нових ідеологем, усе ж таки призводить до стану тривоги, страху, депресії, нудьги, невизначеності. Культурна та соціальна самотність сприяє появі почуття безнадії, безсилля, які пов'язані з відчуттями, нібито всі життєві зв'язки у формі міжособистісних стосунків повністю розірвані. Саме поєднання цих типів самотності унеможливує діалог героїв із часом і є причиною індивідуальних трагедій у всій їх багатомірній складності.

Висновки і пропозиції. Отже, герої попереднього культурного досвіту майже в усіх творах

жіночої прози тяжіють до повільного вмирання в задушливій атмосфері відчуження. Таким станом речей у постколоніальному українському просторі можна перейматися, радіти, жалкувати, але «фактом, принаймні, є те, що ми нині перебуваємо в світі культур, що розходяться, розбігаються в різні боки, стрімко й незворотно утверджують одна щодо одної власну інакшість» [3, с. 209]. Несподівана інакшість стрімко стає відкриттям кожного дня, кожної миті навіть у звичному для нас колі близьких людей і, нарешті в глибинах власного «Я», власної самоті. «Я» внутрішнє здатне здивувати зародженням чогось невідданого нашому уявленню – Іншого, яке подекуди чуже, можливо й вороже нашим усталеним поглядам на себе, свій внутрішній світ, свої моральні приписи, якими ще донедавна керувались і які визначали нашу ідентичність. Нестримний світ відчайдушно, підозріло засвоює імперативи інакшості. Тому «справжнє спілкування з іншим як з Іншим так само потрібне нам сьогодні й при цьому виявляється таким само негарантованим, як спалах світла у вітряній осінній пітьмі» [3, с. 209]. Жіноча прозова інтенція вкотре доводить, що тільки спілкування, здатність вступити в діалог з Іншим, дружні стосунки, взаємна відкритість спроможні протистояти новоствореним постколоніальною добою розмежуванням.

Список літератури:

1. Бабга Г. Націєрозповідність / Г.Бабга // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М.Зубрицької. 2-е вид., доповнене. – Львів : Літопис, 2001 – С. 738-740.
2. Грабович Г. Кохання з відьмами // Критика. – 1998. – № 2(4). – С. 19-24.
3. Діалог sub specie ethicae / Даренський В.Ю., Жулан В.Д., Караченцева Л.М. та ін. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2011. – 280 с.
4. Кононенко Є. Зустріч у Сан-Франциско: Збірка оповідань / Є.Кононенко. – К. : ПП «Дуліби», 2006. – 264 с.
5. Поліщук Я. із дискурсів і дискусій / Ярослав Поліщук. – Видавництво «Акта», 2008 – 285 с.
6. Саїд Е. Орієнталізм / Е.Д.Саїд; [пер. з англ. В.Шовкун]. – К. : Основи, 2001. – 511 с.
7. Тарасюк Г.Т. Новели : Проза / Г.Т.Тарасюк. – Бровари: ПП «МН ТРК «Відродження», 2006. – 416 с.
8. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э.Фромм. – М. : Республика, 1994. – 447 с.
9. Homans G.G. (1950). The human Group. New York : Harcourt, Brace.

Никитина Н.П.

Национальный университет «Черниговский колледж» имени Т.Г. Шевченко

ДИАЛОГ ЛИЧНОСТИ В ПОСТКОЛОНИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЕ: ГОРИЗОНТЫ ПЕРЕОРИЕНТИРОВАНИЙ

Аннотация

В статье автор на материалах малой женской прозы кон. ХХ – нач. ХХІ ст. рассматривает трагедию постколонииальной страны. Подчеркивается, что одиночество современного человека вызвано культурным отчуждением. В работе выявлены культурные отличия между предыдущим поколением советского периода и современниками. Исследовано более сложные модели одиночества современного человека. Выделенные модели отрицают диалогизм бытия, что является угрозой обществу в целом.

Ключевые слова: постколонииальная культура, диалог, современная женская новеллистика, идентичность, одиночество, отчуждение.

Nikitina N.P.

T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Collegium»

THE DIALOGUE OF PERSONALITY IN POSTCOLONIAL CULTURE: HORIZONS OF REORIENTATION

Summary

In the article the author considers the tragedy of the post-colonial state on materials of small female prose of the end of XX - beginning of XXI century. It is emphasized that the loneliness of modern man is caused by cultural estrangement. The work detects cultural differences between the previous generation of the Soviet period and contemporaries. More complex models of the loneliness of modern man have been studied. Selected models deny the dialogism of being, which is a threat to society as a whole.

Keywords: post-colonial culture, dialogue, modern female novelty, identity, loneliness, estrangement.